

Η ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΩΣ ΕΜΠΡΑΚΤΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΗΣ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ, Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Ιωάννης Σαρμάς

Πρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Αντιφώνηση Ιωάννη Σαρμά στην τελετή αναγόρευσής του ως επίτιμου διδάκτορα του Παντείου Πανεπιστημίου. Ο Έπαινος εκφωνήθηκε από τον Καθηγητή Ξενοφώντα Κοντιάδη. Τετάρτη 23 Νοεμβρίου 2022

Ι. Με το αντικείμενο της ομιλίας μου, τη συναίνεση ως έμπρακτη εφαρμογή της δίκαιης ισορροπίας, τον ρόλο και τα όρια της στις διοικητικές μεταρρυθμίσεις, έχω όπως θα δείτε μια βιωματική σχέση.

Για αυτό θα μου συγχωρήσετε έναν προσωπικό τόνο στην αφήγηση.

Βιωματική σχέση έχω όμως και με το Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Πριν από 50 χρόνια, μαθητής στην Τετάρτη τότε Γυμνασίου, τώρα πρώτη Λυκείου, έχοντας ακόμη απεριόριστο ελεύθερο χρόνο τα βράδια διάβαζα με δέος τα βιβλία που ο αδερφός μου –πέντε χρόνια μεγαλύτερος και φοιτητής τότε της Παντείου Σχολής– έφερνε στο σπίτι.

Ήταν πολλά, ογκώδη και θεαματικά.

Θα σταθώ όμως σε ένα, τη Θεωρία των Συστημάτων.

Για ένα παιδί 15 ετών ήταν μεγάλη ανατροπή να συνειδητοποιήσω ότι η κοινωνία μπορούσε να γίνει αντιληπτή με έννοιες όπως οι δομές και οι λειτουργίες, οι εισροές και οι εκροές, και κυρίως η ισορροπία ως αποτέλεσμα διάδρασης πλειόνων κοινωνικών παραγόντων, που, αν και ο καθένας παράγων επιδίωκε ίδιο όφελος, ισορροπούσαν εν τέλει όλοι ως αποτέλεσμα της δυναμικής που ανέπτυσαν οι δομές και οι λειτουργίες του συστήματος.

Δεν έγινα βέβαια οπαδός του Talcott Parsons ούτε κάποιου άλλου κοινωνιολόγου, ήμουν πολύ μικρός για τέτοια. Συνειδητοποίησα όμως τη δύναμη και τη γοητεία της Επιστήμης να ανατρέπει τον τρόπο που βλέπουμε τα πράγματα, ενώ συγχρόνως άρχισα να υποψιάζομαι τα βαθύτερα αίτια που συντηρούν την τάξη και προάγουν τη δικαιοσύνη στην κοινωνία μας.

Κάτι που συγκεκριμενοποίησα λίγα

χρόνια αργότερα, όταν, ως πρωτοετής φοιτητής της Νομικής Σχολής, ανακάλυψα, μέσω των μεταφράσεων των έργων του Γερμανού φιλοσόφου Friedrich Hegel, την έννοια της διαλεκτικής ισορροπίας (θέση, αντίθεση, σύνθεση) που διέπει κατά τον φιλόσοφο τα πάντα, την ύλη και τις κοινωνίες.

Τη σύνθεση, μέσω της διαλεκτικής, την ισορροπία των αντιθέτων στην υπέρβασή τους αναζητούμε και στη συναίνεση, όπως θα εκθέσω εν συνεχεία.

II. Τα χρόνια πέρασαν και έφτασε η ώρα που βρέθηκα, από το 2002, να υπηρετώ ως μέλος του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Είχαν προηγηθεί βέβαια, κι αυτά είναι χρήσιμο να τα θυμίσω, η θητεία μου ως δικαστής στο Συμβούλιο της Επικρατείας και το ελληνικό Ελεγκτικό Συνέδριο, όπου εκεί οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφία, με τον πρόεδρο της σύνθεσης να έχει το κύριο καθήκον να διακρίνει τις τοποθετήσεις των δικαστών και να τους καλεί να ψηφίσουν υπέρ της μίας ή της άλλης.

Και είχε προηγηθεί ακόμη η επιστημονική μου νομική ενασχόληση με ζητήματα σύγκρουσης εννόμων αγαθών, *Ελευθερία του λόγου και δυσφήμιση*, η διατριβή μου το 1985, και *Η δίκαιη ισορροπία στον περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, το πρώτο μου βιβλίο για τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το 1998.

Όταν λοιπόν βρέθηκα στις διασκέψεις του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου, κατά το πρώτο εξάμηνο της θητείας μου, κυριολεκτικά δεν αντιλαμβανόμουν τι γινόταν σε αυτές. Τα παλιά μέλη έπαιρναν τον λόγο, έκαναν παρατηρήσεις, ο εισηγητής απαντούσε, ξανά έπαιρναν τον λόγο οι πρώτοι, απαντούσε πάλι ο εισηγητής, που συνήθως, αν όχι πάντα, πρότεινε αλλαγές στο αρχικό του κείμενο, και ο Πρόεδρος κάποια στιγμή έκλεινε τη συζήτηση όταν τα μέλη έδει-

χναν ικανοποιημένα, ίσως και κουρασμένα από τη συζήτηση.

Ήταν η φαινομενολογία της συναίνεσης, όπως σιγά-σιγά, άρχισε να ξετυλίγεται μπροστά μου.

Ήμουν επικριτικός στην αρχή, συνηθισμένος στην πλειοψηφική μέθοδο. Αλλά μου εξήγησαν κάποιοι συνάδελφοι ότι αυτή ήταν η παράδοση στα πολιτικά όργανα της Ένωσης και τούτο γιατί συνήθως απαιτούνταν ομοφωνία από τις Συνθήκες, άλλως γιατί με τη συναίνεση, και όχι με οριακές πλειοψηφίες, επιτυγχάνεται ισχυροποίηση της απόφασης που λαμβάνεται.

Συνειδητοποίησα πλήρως τη δύναμη και την τεχνική της συναίνεσης όταν παρατήρησα τη μέθοδο που ο Πρόεδρος Valéry Giscard d'Estaing, ως πρόεδρος της Συνέλευσης για τη σύνταξη του Συντάγματος της Ευρώπης, χρησιμοποίησε για να συναχθεί το κείμενο αυτό. Τον είχαν κατηγορήσει για μονοκρατική αντίληψη των εξουσιών του, όμως η μέθοδός του ήταν πολύ πιο εκλεπτυσμένη.

Είχε χωρίσει τα κεφάλαια και υπήρχε ένα προσχέδιο επ' αυτών. Άκουγε τους διάφορους ομιλητές που έπαιρναν θέση επί των ζητημάτων και μετρούσε από τις αντιδράσεις των μελών την απήκηση ενός εκάστου εντός της Συνέλευσης. Και, στη συνέχεια, ερχόταν με ένα νέο σχέδιο όπου ενσωμάτωνε τις υποστηρικθείσες θέσεις ανάλογα με την ανταπόκριση που είχαν τύχει, μέχρις ότου να σταθεροποιηθεί το τελικό κείμενο ως ανταποκρινόμενο αναλογικά στον μέσο όρο των επιθυμιών των μελών.

Για να αρθούν οι αντιρρήσεις των μεν όταν ήσαν ισχυρές αλλά όχι πλειοψηφικές, έπρεπε κάτι να τους δοθεί που να τους ικανοποιήσει. Όσοι όμως από τους λοιπούς έβλεπαν ότι ήσαν μεμονωμένοι όφειλαν να υποχωρήσουν, και όντως υποχωρούσαν, δεχόμενοι συνήθως κάποιες μικρές αλλαγές στο κείμενο, που δεν τους άφηνε έτσι τελείως ανικανοποίητους.

Αντιλαμβανόμενος τον τρόπο λήψης απόφασης στη Συνέλευση που συνέταξε το Σύνταγμα

της Ευρώπης, μπόρεσα στη συνέχεια να ξεκλειδώσω το μυστικό της λήψης αποφάσεων στα θεσμικά όργανα της Ένωσης, πλην του Δικαστηρίου. Μια συνεχής διαπραγματεύση, ένα bargaining, που καταλήγει όμως σε μια φιλική συνδιαλλαγή, όταν όλοι οι συμμετέχοντες ικανοποιούνται. Αρκεί να ξέρει ο καθένας τι θέλει και ποια μπορεί να είναι τα όριά του.

Εγκατέλειψα έτσι κάποιες αφελείς αντιλήψεις μου για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που διατηρούσα από τα φοιτητικά μου χρόνια. Στη διαδικασία αναζήτησης συναίνεσης δεν πρέπει να είναι κανείς γενναιόδωρος γιατί αυτό οι πιο συνειδητοποιημένοι της διαδικασίας θα το αντιληφθούν και θα το εκμεταλλευτούν προς όφελος των ιδεών τους ή της χώρας τους. Χρειάζεται γερή προετοιμασία, πρόβλεψη των αντιδράσεων των άλλων, συναιρέσεις και υπερβάσεις, και οπωσδήποτε σταθερή επιδίωξη ενός στόχου που μπορεί να μετριάσει χωρίς να χαθεί από τον ορίζοντα.

Ως πρόεδρος Τμήματος στο Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο επί τέσσερα σχεδόν χρόνια, δούλεψα εντατικά τη μέθοδο αυτή αναζητώντας συναινέσεις.

III. Έδωσα ένα θεωρητικό σχήμα σε ό,τι παρατηρούσα πλέον επί έτη, όταν από το 2010 και μετά εντελώς τυχαία ήρθα σε επαφή με τη θεωρία των παιγνίων και προσπάθησα ειλικρινά να εμβαθύνω στη γνώση της. Η θεωρία αυτή είναι μαθηματική και προϋποθέτει γνώση πολύ προχωρημένων μαθηματικών για να γίνει κτήμα και εργαλείο ενός ατόμου. Δεν ήταν προφανώς η περίπτωση μου.

Όμως, στη βάση της, η θεωρία αυτή αναζητεί την πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς με ορθολογικά κριτήρια, εφαρμόζεται στις διαπραγματεύσεις, αφού στον πυρήνα της βρίσκεται η αναζήτηση της ισορροπίας μεταξύ αντίθετων συμφερόντων, ενώ αυτή η ισορροπία

είναι η λύση της μαθηματικής εξίσωσης που επιδιώκει.

Καθώς λοιπόν διαπίστωνα όλα αυτά, ήταν επακόλουθο να τα συνδέσω με μια παλιά μου γνώριμη από προηγούμενες μελέτες μου, τη δίκαιη ισορροπία που αναζητεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στις αποφάσεις του, αλλά και με τις καινούργιες μου εμπειρίες, τον κατευνασμό και τη συμφιλίωση που αναζητείται διαρκώς στην Ευρωπαϊκή Ένωση στο τέλος δύσκολων διαπραγματεύσεων μεταξύ των μελών της.

IV. Και ήρθε η ώρα να δω στην πράξη, με τον πιο έντονο τρόπο, την εφαρμογή της συναίνεσης μετά την επιστροφή μου στην Ελλάδα από το Λουξεμβούργο το 2014, όταν, το 2018, ανέλαβα πρόεδρος της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για τη σύνταξη της δικονομίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Έπρεπε να τελειώσουμε σε λιγότερο από 6 μήνες. Μου είχε φανεί μια εύκολη, διεκπεραιωτική εργασία, καθαρά διαπιστωτική θα έλεγα. Το Δικαστήριο είχε δικονομία, διάσπαρτη όμως σε πλείονα νομοθετήματα, που έπρεπε να τα ενώσουμε με συνοχή και συνέπεια. Αυτό θεώρησα αρχικά ως αντικείμενο των εργασιών μας, και προς αυτή την κατεύθυνση διανεμήθηκε στα μέλη ένα κείμενο με ενσωματωμένες σε αυτό κατά τρόπο συστηματικό τις ισχύουσες διατάξεις της τότε δικονομίας.

Όμως από τις πρώτες κιόλας συνεδριάσεις της επιτροπής, τα καλά επιλεγμένα μέλη της, κι εγώ μαζί τους, συνειδητοποιήσαμε ότι τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά.

Ξεδιπλώθηκε μπροστά μας ως απαίτηση του ορθού λόγου, ως αίτημα της πρακτικής λογικής όλη η δογματική της δίκαιης δίκης.

Πίσω από τους δικονομικούς κανόνες που βλέπαμε σε ισχύοντα κείμενα συνειδητοποιήσαμε ότι υπήρχε η αποτύπωση μιας εξισορρόπησης υποκείμενων αρχών της δίκαιης δίκης,

όπως η πρόσβαση σε δικαστήριο, η δημοσιότητα της διαδικασίας, η αντιμωλία, οι εξουσίες του δικαστηρίου, ο εύλογος χρόνος εκδίκασης, η αιτιολογία της απόφασης, η εκτέλεσή της. Και για μένα, πρόεδρο της επιτροπής, η έκπληξή μου ήταν ακόμα μεγαλύτερη όταν διαπίστωσα ότι, μεταξύ των μελών, η βαρύτητα που δινόταν από το καθένα σε καθεμία από τις υποκείμενες αρχές της δίκαιης δίκης δεν ήταν η ίδια, αλλά άλλα μέλη προέκριναν την πρόσβαση, άλλα τον εύλογο χρόνο, ενσαρκώνοντας ως πρόσωπα την υπεράσπιση των αρχών αυτών και επιδιώκοντας το καθένα να δοθεί μεγαλύτερη βαρύτητα στις προτιμήσεις του.

Δεν γινόταν όμως όλες οι υποκείμενες αρχές της δίκαιης δίκης να συνυπάρξουν στον απόλυτο η καθεμιά βαθμό πλήρους ικανοποίησης. Η δικονομία ήταν η ανεύρεση ενός συστήματος δίκαιης ισορροπίας μεταξύ τους.

Εδώ λοιπόν η επιτροπή έπρεπε να κάνει μια στρατηγική επιλογή: Θα προχωρούσαμε με συναίνεση ή με πλειοψηφικές αποφάσεις;

Επιλέξαμε τη συναίνεση, κάτι που προϋποθέτει όμως μια θεμελιακή αυτοδέσμευση, ότι δηλαδή εκεί που θα κατέληγε η διαδικασία ανεύρεσης της συναίνεσης εκεί θα σταματούσαμε. Όποιος θα εισερχόταν στη διαδικασία αυτή και συντελούσε σε λύσεις δεν θα μπορούσε στο τέλος της διαδρομής να πει «επανερχομαι στην αρχική μου θέση, διαφωνώ».

Έτσι λοιπόν μέσα σε αυτήν την επιτροπή που, διατυπώνοντας τις διατάξεις της νέας δικονομίας, ουσιαστικά αναδείκνυε σε κάθε δικονομικό κανόνα που δημιουργούσε το σημείο της δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των αρχών της δίκαιης δίκης που ισορροπούσαν στον κανόνα αυτό, μία άλλη ισορροπία σταθεροποιούνταν παράλληλα. Μία ισορροπία που απέρρεε από τη συναίνεση των μελών όταν το καθένα, αν και με διαφορετικές συχνά αντιλήψεις ως προς τη βαρύτητα κάθε υποκείμενης αρχής στη δίκαιη δίκη, αισθανόταν ότι δεν είχε νόημα να αναζητηθεί καλύτερη

ισορροπία αρχών από αυτήν που είχε προκριθεί και ενσωματωθεί στον κανόνα, τον οποίο η μεγάλη πλειοψηφία της επιτροπής διατύπωνε συναινετικά.

Κανόνες που προέκυψαν με αυτή τη διαδικασία υιοθέτησης, σχεδόν ομόφωνα δηλαδή, ήταν τόσο σταθεροί και αυτονόητοι ώστε στη συνέχεια μπορούσαν εύκολα να τύχουν της αποδοχής της διοικητικής Ολομέλειας του Δικαστηρίου ως προτεινόμενο νομοσχέδιο, και εν συνεχεία της Κυβέρνησης και της Βουλής, η οποία με πολύ μεγάλη πλειοψηφία τους ψήφισε το 2020.

Την ίδια διαδικασία ακολουθήσαμε και για την προετοιμασία, ένα χρόνο αργότερα, του Οργανικού Νόμου του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Τα ζητήματα εδώ ήταν πιο πολύπλοκα και συγχρόνως πιο απτά, με κορυφαίο όλων την ευθύνη του υπολόγου.

Μια αυστηρή νομολογία είχε σχηματιστεί, που επεξέτεινε ακόμα και στους διατάκτες την οιονεί αντικειμενική ευθύνη των υπολόγων ταμιών, μια νομολογία που στηριζόταν στο Σύνταγμα και την οποία, ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να ανατρέψει ο κοινός νομοθέτης. Ενώ δύο θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές συγκρούονταν εδώ, η δημοσιονομική βιωσιμότητα, που κατευθύνει σε αυστηρές κυρώσεις, και η αξία του ανθρώπου, που επιβάλλει να μην χρησιμοποιείται το άτομο ως απλό μέσο για την επίτευξη ενός κρατικού σκοπού.

Δεν χρειάζεται να σας κουράσω με λεπτομέρειες. Το καθεστώς που τελικά προέκυψε ύστερα από επίμονες, ίσως χαοτικές συζητήσεις προέκυψε με συναίνεση, όταν διασπάστηκε η ευθύνη ανάλογα με τη συμμετοχή κάθε παράγοντα της δημοσιονομικής διαδικασίας στην τελική παραγωγή του υπό καταλογισμό ελλείμματος, και για τον κάθε παράγοντα προβλέφθηκε, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, να μπορεί να του επιβληθεί η κύρωση που αρμό-

ζει στη βαρύτητα του πταίσματός του και στις συνέπειές του.

V. Ψηφίστηκαν λοιπόν τα νομοθετήματα. Όμως αυτό δεν ήταν παρά η αρχή της μεταρρύθμισης. Έπρεπε και να εφαρμοστούν, και όχι μόνο. Έπρεπε να αρχίσουν να παράγουν αποτελέσματα.

Σε αυτή τη φάση μπορούσε να διαπιστώσει κάποιος ανάγλυφα τη δύναμη αλλά και τα όρια της συναίνεσης.

Η συναίνεση νομιμοποιούσε τις αλλαγές γιατί είχε σχηματιστεί σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές με ευρύτατη αντιπροσωπευτικότητα, όπου κάθε δυνατή αντίρρηση είχε διατυπωθεί είτε αυτή ήταν δεοντολογικού είτε πρακτικού χαρακτήρα. Και οι ρυθμίσεις που προέκυψαν είχαν αντιμετωπίσει τις προβλέψιμες διακινδυνεύσεις. Όμως ούτε αυτόματα ούτε αυτονόητα ήταν η εφαρμογή των ρυθμίσεων, έστω και αν η Βουλή τις είχε ψηφίσει με πλειοψηφία μεγαλύτερη των 260 βουλευτών.

Πολλοί μιλούν για την αδράνεια της διοικητικής μηχανής. Αν όντως ένα νομοθέτημα για να εφαρμοστεί αφεθεί στην τύχη του, ένα τέτοιο φαινόμενο θα διαπιστωθεί. Και εδώ έρχεται το όριο της συναίνεσης.

Ένας νόμος που έχει προετοιμαστεί σωστά με γνώμονα την πρακτική εφαρμογή του δεν εφαρμόζεται με συναίνεση, αν αυτό σημαίνει ότι ο κάθε υπάλληλος καταλαβαίνει, χωρίς κεντρική καθοδήγηση, τον νόμο κατά το δοκούν. Κάποιοι, ίσως οι λιγότεροι, γιατί επιθυμούν να συνεχίσουν να δρουν όπως είχαν μάθει. Άλλοι, οι πιο πολλοί, γιατί δεν ξέρουν από πού να αρχίσουν και πώς να πορευτούν.

Η πορεία από τη διάταξη του νόμου, από το δέον, στην εφαρμογή του κανόνα στην πράξη, στις συγκεκριμένες διοικητικές υπηρεσίες που πρέπει πλέον να ενεργούν με βάση τα οριζόμενα σε αυτόν, δεν είναι, όπως ήδη ανέφερα, αυτόματα και αυτονόητα. Χρειάζεται ένας ενδιαμέσος, κάποιος με κανονιστική αντίληψη

αυτού που θέλει ο νομοθέτης, αλλά και πρακτική γνώση του πώς σκέφτεται και αντιδρά ο διοικητικός υπάλληλος. Αυτός που θα εποπτεύει και θα δίδει συνεχώς, μέχρι τελικής επιτυχίας, τις οδηγίες εφαρμογής του νόμου, επικουρώντας τους καλόπιστους υπαλλήλους να κάνουν το καθήκον τους.

Γιατί αυτό απέδειξε η εμπειρία από το Ελεγκτικό Συνέδριο.

Είναι μύθος εν πολλοίς τα υποστηριζόμενα για αδρανείς υπαλλήλους, ατίθασους σε κάθε αλλαγή, όταν απαξιώνονται και δυσφημούνται, και μαζί τους όλη η δημόσια υπηρεσία και ίσως το Κράτος το ίδιο.

Αλλά όταν αναζητείται, κάποια φορά ίσως και πέραν αυτού που γίνεται αντιληπτό ως εφικτό, να αναδειχθεί ό,τι πράγματι κρύβουν ως φιλότιμο, και όταν καθοδηγούνται βήμα-βήμα έτσι όπως χρειάζεται για να προχωρήσουν, προχωρούν και ο νόμος γίνεται πραγματικότητα, το δέον μεταλλάσσεται σε ον.

VI. Τι το κοινό βρίσκεται πίσω από τις δύο διαδικασίες που περιέγραψα μέχρι τώρα, την προετοιμασία του νόμου με συναίνεση και την εφαρμογή του με συγκεντρωτική διαδικασία; Η δύναμη της ενσυναίσθησης, θα έλεγα χωρίς να αμφιβάλλω. Το να μπορείς να φέρνεις τον εαυτό σου στη θέση του άλλου, «να μπαίνεις στα παπούτσια του», όπως λένε οι αγγλοσάξονες, αν μου επιτρέπετε την έκφραση.

Μέσω της ενσυναίσθησης στις συναινετικές διαδικασίες προετοιμασίας του νόμου καταλαβαίνεις τις κόκκινες γραμμές του άλλου και αντιλαμβάνεσαι τι μπορεί να του δώσει ικανοποίηση ώστε να πάψει να επιμένει, και μέσω της ενσυναίσθησης στις συγκεντρωτικές διαδικασίες εκτέλεσης του νόμου μπορείς να συνειδητοποιήσεις γιατί δεν προχωράει η εφαρμογή του, γιατί τα πρόσωπα που θα έπρεπε να τον εφαρμόσουν βρίσκουν δυσκολίες ή εγείρουν

αντιρρήσεις, και πώς αυτές μπορεί να ξεπεραστούν ή να καμφθούν.

Η ενσυναίσθηση σε ορθολογικούς παίχτες είναι το εργαλείο με το οποίο αναζητούνται λύσεις εξισορρόπησης συμφερόντων στις δύο κεφαλαιώδεις ανθρώπινες διαδράσεις, τον συντονισμό και τη συνεργασία.

Στον συντονισμό, για να αποφευχθούν οι συγκρούσεις μεταξύ ατόμων που δεν συνδέονται ειδικώς με κάποια συναλλακτική σχέση, όπως όταν βαδίζουμε στο πεζοδρόμιο και έχουμε άλλους πεζούς να έρχονται απέναντί μας, ή όταν ρυθμίζουμε την ένταση της μουσικής που ακούμε για να μην ενοχλήσουμε τον γείτονα, ή ακόμη προσέχουμε τα δικά μας απόβλητα αναμένοντας από τον γείτονα να πράξει το ίδιο για τα δικά του.

Και στη συνεργασία, ώστε από όσους εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο μιας τέτοιας σχέσης να μην αισθανθεί κανείς ότι αδικείται από τη μοιρασιά, αλλά ότι από το προϊόν της συνεργασίας έχουμε όλοι να κερδίσουμε αυτό που εύλογα αναμένει ο καθένας μας ενόψει αυτού που εύλογα μπορεί να αναμείνει και ο άλλος συνεργάτης.

Αποτυπώνεται μαθηματικά η ενσυναίσθηση; Το έχουν επιχειρήσει, επιτυχώς ή ανεπιτυχώς –δεν είμαι σε θέση να το κρίνω, οι μαθηματικοί που ασχολούνται με τη θεωρία των παιγνίων – όταν εφαρμόζουν τον διαφορικό λογισμό, τον calculus, για να εντοπίσουν το σημείο ισορροπίας μιας διαπραγμάτευσης.

Πιθανόν να δούμε απτά τα αποτελέσματα, στη δικαιοσύνη ιδίως, μετά από δεκαετίες. Όμως θα σταθούμε σε μία απλή διαπίστωση: Όπως στη θεωρία των παιγνίων η λύση του προβλήματος του παιγνίου βρίσκεται όταν σταθεροποιούνται οι διαδράσεις σε ένα σημείο ισορροπίας όπου ο κάθε παίκτης αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να επιτύχει κάτι καλύτερο, έτσι και στη δίκαιη ισορροπία, αυτό που αναζητεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως

την προσφορότερη ικανοποίηση των αντικρουόμενων αρχών και συμφερόντων είναι η σταθεροποίηση της αντίληψης ότι καλύτερη λύση δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί, λαμβάνοντας βεβαίως υπόψη και το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών.

Το ίδιο συμβαίνει και με τη συναίνεση. Και αυτή αυτό που αναζητεί είναι να συνειδητοποιήσουν οι παράγοντές της ότι, ενόψει των συμφερόντων, των αρχών και των επιδιώξεων όλων των παραγόντων της, καλύτερη ισορροπία από αυτή που αναδείχθηκε δεν θα μπορούσε να αναδειχθεί.

Η ενσυναίσθηση είναι η οδηγός στη λύση, σε κάθε περίπτωση, τόσο στη σύνταξη του νόμου όσο και στην εκτέλεσή του.

Για να το πούμε αλλιώς, η τάξη που επιβάλλεται στις συγκρουόμενες αρχές και τα συμφέροντα με την ανεύρεση της δίκαιης ισορροπίας, η τάξη που επιβάλλεται στους εξατομικευμένους εκτελεστές του νόμου μέσω της σωστής κατεύθυνσης που δέχονται συγκεντρωτικά γεννιέται ως προϊόν διαδράσεων που απορρέουν από την αμοιβαία ενσυναίσθηση των παραγόντων της διάδρασης. Δεν την επιβάλλει αυταρχικά ένας τρίτος είτε είναι αυτό το κράτος είτε ένας οποιοσδήποτε ηγέτης του.

VII. Αυτές οι σκέψεις με κάνουν να πιστεύω ότι οι βιωματικές εμπειρίες που σας παρουσίασα απόψε ως προς τη συναίνεση, τον ρόλο και τα όριά της στις διοικητικές μεταρρυθμίσεις δεν είναι τυχαίες και συμπτωματικές, μεμονωμένες και μη αντιπροσωπευτικές, αλλά αποτελούν έκφανση και έκφραση ενός ευρύτερου φαινομένου, που το βρίσκουμε πανταχού παρόν αρκεί να το αναζητήσουμε, την εξισορρόπηση, που αποκαλούμε συχνά εμείς οι νομικοί δίκαιη ισορροπία. Αυτήν ερευνούν οι μαθηματικοί στη θεωρία των παιγνίων, αυτήν αναζητούν οι πολιτικοί όταν αγωνίζονται για τη συναίνεση, με

αυτήν αιτιολογούν ορθά τις αποφάσεις τους οι δικαστές επί συγκρούσεως εννόμων αγαθών.

Κλείνω γιατί σας κούρασα. Είμαι ήδη στα 20 λεπτά ομιλίας, επιτρέψτε μου όμως εν συντομία δυο λόγια ακόμα.

Στην αντιφώνησή μου στη Θεσσαλονίκη, όταν το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο μου έκανε την ίδια τιμή με αυτήν που μου κάνετε εσείς απόψε, επιχείρησα να διατυπώσω τα τεστ της δικαιοσύνης, όπως τα αποκάλεσα με ένα νεολογισμό, αυτά τα τεστ που διαπιστώνω στις διασκέψεις του Δικαστηρίου ότι χρησιμοποιούν οι δικαστές για να δώσουν μια δίκαιη λύση σε ακραίες περιπτώσεις. Η αποψινή ομιλία μου επιτρέπει να αναφερθώ σε ένα ακόμη, αυτό που αναδείχθηκε σε όλη τη διάρκειά της: Το τεστ της εξισορρόπησης.

Στο καθήκον του δικαστή δεν υπάγεται κατ' αρχήν να εξισορροπεί συμφέροντα και αρχές. Ο νομοθέτης και η διοίκηση οφείλουν να το πράττουν. Ο δικαστής ελέγχει απλώς αν το έπραξαν σωστά.

Απόψε είδαμε πόσο καίριας σημασίας είναι η εξισορρόπηση σε λύσεις δίκαιης ισορροπίας όταν αναφερόμαστε στη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία.

Δεν είναι η εν λόγω εξισορρόπηση μια απλή στάθμιση των υπέρ και των κατά μιας λύσης, αυτό δηλαδή που αποκαλείται στη χώρα μας *stricto sensu* αναλογικότητα. Η εξισορρόπηση εδώ είναι κάτι δυναμικό, κάτι που ξεπερνά την καταγραφή των υπέρ και των κατά. Είναι το να βρεις, αφού προβείς σε σταθμίσεις των υπέρ και των κατά, εκείνο που χρειάζεται να βάλεις στη ζυγαριά ώστε να μην αποκλίνει δεξιά ή αριστερά αλλά να ισορροπήσει, παρέχοντας ό,τι αναλογεί στο δέον μέτρο σε κάθε διακυβευόμενο αγαθό.

Στη νομοθέτηση και την εφαρμογή των διοικητικών μεταρρυθμίσεων, η επιτυχής εφαρμογή αυτού του τεστ είναι, πιστεύω, η πιο κρίσιμη διαδικασία για την επιτυχία τους, όταν μιλάμε πάντα για δημοκρατικές κοινωνίες.

Και ξαναγυρνάω στην πρώτη μου επαφή με την Επιστήμη, στην αρχή της αντιφώνησης.

Επιτρέψτε μου να θυμίσω ότι στο Πάντειο Πανεπιστήμιο οφείλω την πρώτη μου επαφή με την Επιστήμη, την επαφή που άφησε όπως είδατε ανεξίτηλη τη σφραγίδα της επάνω μου. Με ευγνωμοσύνη στον ιερό αυτό τόπο της σκέψης αποδέχομαι την τιμή που μου κάνετε, ελπίζοντας να σταθώ αντάξιος της εμπιστοσύνης σας. □